

Šľachta a mestá, heraldicko-genealogické aspekty

JOZEF NOVÁK

V rámci našej súčasnej historiografie jestvuje mnoho oblastí, o ktorých môžeme hovoriť, že zaznamenávajú nebývalý rozmach. Jednou z nich je aj produkcia mestských a obecných monografií. Vychádzajú doslova stovky kníh a brožúr, ktoré patria do oblasti regionálnej historiografie. Ešte v nedávnej minulosti tomu tak nebolo. Monografie miest, aj rozsiahlejšie, ako jubilejné publikácie k výročiu prvej zmienky o nej, sa vydávali síce aj v minulosti, ich počet je so situáciou v súčasnosti neporovnateľný. Viaceré z nich napísali skúsení historici. Dopúšťali sa jednej chyby, že monografiu o príslušnej lokalite od vzniku až do súčasnosti napísali sami. Autorov regionálnych dejín profesionálni historici dosť zaznávali. Viaceré práce vyšli v čase, keď sa novoveké dejiny profesionalizovali, keď pri vedeckých ústavoch vznikali samostatné oddelenia novovekých dejín, ba vznikali aj samostatné vedecké ústavy so špeciálnym zameraním na dejiny súčasnosti, dokonca s vlastnými periodikami. Ich predstavitelia, ale aj iní profesionálni historici, sa pochopiteľne veľmi kriticky stavali k uzáverom stredovekárov k objasňovaniu novovekých dejín. Tomuto hodnoteniu napomáhala aj štátna ideológia, ktorá uprednostňovala súčasné dejiny. Autocenzúra vydavateľov i autorov viedla k rozvrhu rozsahu starších a novších dejín v pomere 1 : 3. Autocenzúra mala vplyv aj na výber tematických okruhov.

Na situáciu, ktorú som naznačil, uvediem príklad, ktorý dôverne poznám. Pre dejiny Bratislavy málokto vykonal toľko, ako pani doc. Lehotská. Tu nemám na pamäti iba jej monografie a štúdie z dejín Bratislavy, ale aj jej leví podiel na vzniku desiatok a desiatok prác týkajúcich sa minulosti (dokonca i súčasnosti) Bratislavy, ktoré vznikli na jej popud či už v rámci jej pôsobnosti ako vedúcej početných diplomových prác, alebo v rámci jej pôsobenia ako predsedníčky Západoslovenskej pobočky Historického spolku. Fakultný zborník *Historica* v 60. rokoch priniesol najviac príspevkov z minulosti Bratislavy. Každý ju bral ako stredovekárku a viacerí jej zazlievali štúdie z novovekých a súčasných dejín. Bolo to nespravodlivé hodnotenie, pretože pani docentka skutočne necítila nepripravenosť aj pre

mladšie obdobia. Mnohé práce napísala spolu s bratom, ktorý bol profesionálny novovekár.¹ Jedinou jej chybou podľa mňa bolo, že si stanovila príliš rozsiahly program. Jej ročný plán bol pripraviť do tlače 750 strán.

V opisovanom období množstvo tém zostalo tabuizovanými, najmä problematika šľachty a cirkvi. To všetko v súčasnosti pominulo. Venujme preto viac pozornosti súčasnej tvorbe. Dnešná monografia mesta či obce má jednu osvedčenú a dobre premyslenú štruktúru, ktorá osvetľuje mikroregión v relatívnej úplnosti. Myslím si, že dnes je väčší dôvod kriticky hodnotiť regionálnu historiografiu, ako v minulosti. Je obrovská, to každý z nás vie. Takmer polovica obcí už má vydanú monografiu. Ich rozsah je rôzny. Okrem niektorých miest, ktoré majú dokonca dvojzväzkové monografie (Levoča, Rožňava, Trenčín), sú aj mimoriadne obsiahle práce, ako napríklad monografia Pochtivá obec Budmerická. Jej dejiny do konca 18. storočia sú vydané na 557 stranách. Napísal ju jeden z našich najväčších historikov súčasnosti, Ján Tibenský.² Na moju chuť sú jeho dejiny Budmeríc rozsiahle, s veľmi širokým historickým záberom. Protipólom sú spravidla 16-stranové brožúry Komárňanskeho vydavateľstva, jeho edícia nazvaná Malá vlastivedná knižnica.³ Ako 203. 20-stranová brožúra vyšli v roku 2002 dejiny Želoviec. Bolo by isto zaujímavé, aké poradové číslo môže mať o päť rokov neskôr vydaná tohoročná brožúra. Každá je útla, musím však povedať, že takmer každá v detailoch obohatila moje poznatky. Som vnímavý čitateľ a za poučný považujem aj problematický spôsob výkladu. V spomenutej edícii je napríklad pravidlom, že miestne názvy sa aj v slovenskej verzii publikácie uvádzajú v maďarčine. Prichytil som sa, že textu nerozumiem. Hovorilo sa v ňom napríklad o privilegii Vojtecha III. Musel som sa vrátiť, aby som pochopil, že ide o privilegium Belu III. Pre mňa veľkým prínosom boli publikované erby obcí, ktoré dodnes nie sú evidované v Heraldickom registri. V brožúrach sú vymenované premeny názvov obcí aj s vročením príslušnej podoby. Niekedy sú podrobnejšie, ako ich uvádza M. Majtán.⁴ Aj v týchto stručných brožúrach sú vymenovaní vlastníci obce, čo v starších publikáciách úplne chýbalo, pretože sa o privilegovaných vrstvách zásadne nepísalo. Každá zo súčasných monografií bez ohľadu na jej rozsah, obsahuje kapitolu o významných osobnostiach. Je to veľmi zaujímavé a užitočné čítanie, pretože sa tu objavujú ľudia spravidla z oblasti kultúry, o ktorých v minulosti nebolo žiaduce hovoriť. Považujem za významné informácie, ktoré presne objasňujú osudy obcí v rámci zlučovania a opätovného osamostatňovania sa obcí. Toto všetko vyžaduje priestor a ten je naplno uplatnený v stredne

---

¹ Bibliografia prác doc. PhDr. Dariny Lehotskej, CSc. Zost. Lašán, E. – Sedliaková, A. – Novák, J. In: *Zborník FiF UK, Historica XLV*. Pamätnica k 50. výročiu študijného odboru archívniectvo a pomocné vedy historické FiF UK v Bratislave. Bratislava : UK, 2002, s. 266-275.

² TIBENSKÝ, Ján. *Pochtivá obec Budmerická. Starodávna história. Každodenný život slovenskej dediny od najstarších čias do začiatku 18. storočia*. Budmerice : Rak, 1998. 557 s.

³ Ako prvé číslo vyšla v roku 1995 brožúra o Komárne. REŠKO, Alexander. *Komárno*. Malá vlastivedná knižnica, č. 1. Komárno : Komárňanské tlačiarne a vydavateľstvo, 1995. 16 s.

⁴ MAJTÁN, Milan. *Názvy obcí na Slovensku za ostatných dvesto rokov*. Bratislava : SAV 1972; MAJTÁN, Milan. *Názvy obcí v Slovenskej republike. (Vývin v rokoch 1773-199..)* Bratislava : Veda, 1998.

veľkých monografiách. Tých je najviac a rád ich podľa J. Lukačku charakterizujem ako „hodové“ knihy.

Primeraný rozsah týchto publikácií poskytuje zasvätené informácie každého druhu a v relatívnej úplnosti. Každá knižka je spoľahlivou informáciou o všestrannom dejinnom vývoji príslušnej lokality. Z každej tejto práce doslova vyžaruje, v čom je výklad nový. S osobitným zánietením sú opísané majetkové pomery tak v najstaršom, ako aj najmladšom dejinnom období. Každý autor si uvedomuje, že tento aspekt ešte nebol opísaný, že každý vzťah je nový. Výklad je často sprevádzaný genealogickými tabuľkami hlavnej vetvy rodu, ktorá obec vlastnila. Tu je prvá moja poznámka, pre ktorú som sa uchádzal o vystúpenie na našej konferencii. Viacerí autori sa uspokojujú uverejnením priezvisk majiteľov obcí, či ich jednotlivých častí. Čitateľa upútajú priezviská, ktoré poukazujú, že ide o miestny rod – rod, ktorý má obci pôvod. Rovnako zaujmú priezviská významných uhorských rodov a sú pre čitateľa prekvapujúce, ak pochádzajú z iného regiónu, prípadne z blízkeho zahraničia. Keby sme si tieto priezviská vypísali, zistili by sme, že ide o desiatky rodov, ktorým chotár príslušného mesta, mestečka či obce patril. Je to skresľujúci pohľad, pretože väčšina vlastníkov s rôznymi priezviskami sú v blízkom príbuzenskom vzťahu. Tento fakt osobitne podčiarkujem, pretože jeho ignorovanie môže vlastnícke vzťahy skresľovať. My sa totiž isto vrátíme aj k hlbšiemu hospodárskemu hodnoteniu vývoja príslušnej lokality v tom ktorom období a v tejto súvislosti sa vynorí aj otázka vlastníckych vzťahov. Príbuzenský vzťah nielen že subjektívne majetkové rozdelenie chotára, ale je súčasne aj príspevkom k vnútornej migrácii obyvateľstva. Z tohto aspektu sa migrácia ešte neriešila.

Druhá pre autora i čitateľa príťažlivá kapitola je o sakrálnych stavbách v obci a o duchovných. I to je oblasť, ktorá je v našej regionálnej historiografii nová. Trochu viac pozornosti by sa malo venovať umeleckému vyhodnoteniu stavieb a prestavieb, zmenám patrocínia, farským školám. Tieto momenty sú významnou vizitkou významu a veľkosti obce. Ak by ste podrobnejšie čítali Uličného práce o osídlení východného Slovenska, jeho monografie o Zemplínskej, Šarišskej a Užskej stolici, presvedčili by ste sa, na aké veľké množstvo nových, starých, celkom neznámych a nepodchytených kostolov upozorňuje.⁵ Pri viacerých zistil aj ich patrocínium, ktoré zaniklo prechodom kostola na protestantskú cirkev. Bez ohľadu na vierovyznanie, duchovní spolu s učiteľmi sú predstaviteľmi miestnej inteligencie, ktorých účinkovanie je pre dejiny miest a obcí mimoriadne dôležité a pre každého čitateľa osobitne príťažlivé. Mám taký pocit, že kultúrnym dejinám mesta či obce najmä v starších obdobiach dejín mesta či obce sa ešte stále nevenujeme v dostatočnej miere.

Ešte jednej otázke sa chcem venovať, a to je využívanie heraldických a sfragistických

---

⁵ ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Šariša*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo 1990. ULIČNÝ, Ferdinand. *Dejiny osídlenia Užskej župy*. Prešov : FF UPJŠ, 1995. ULIČNÝ, Ferdinand: *Dejiny osídlenia Zemplínskej župy*. Michalovce : Zemplínska spoločnosť, 2001.

prameňov pri mestských a obecných monografiách. Je potešiteľné, že temer niet publikácie, ktorá by neobsahovala aj pasáž o príslušnom erbe. S nadšením to prijímam, pochopiteľne predovšetkým ja, ale aj objektívne je to pozitívne pre samotnú publikáciu. Spestruje ju nielen výkladom, ale aj ilustráciami, ktoré vo farebnom prevedení upútajú aj jej čitateľa. Najväčšia časť týchto prác sa uspokojuje reprodukováním erbu, pečiatky a vlajky, v textovej časti sú však opísané iba závery Heraldického registra. Dost' zriedkavo je v miestnych monografiách aj reprodukcia a krátka zmienka o predlohe erbu, teda o pečati. Apelujem na autorov, aby venovali pozornosť aj pečatidlám a pečiatkam, a to nielen tých, ktoré boli predlohou erbu. V tejto súvislosti nemôžem nespomenúť, že súčasný erb nemá tú vypovedaciu schopnosť, akú mal ešte pred 20 a viac rokmi. Usiloval som o to, aby som z erbu urobil historický prameň a doslova som znásilňoval svojich výtvarníkov, aby z erbu bolo zreteľné, ktorá konkrétna pamiatka slúžila ako jeho predloha. V súčasnosti je situácia trochu iná. Zdôrazňuje sa, že pečať a erb sú iba príbuzné pramene, že heraldika má také špecifické obsahové i výtvarné osobitosti, ktoré sú pri tvorbe erbu primárne, na pečati nezávislé. Pečať sa pokladá nanajvýš za inšpiráciu. Heraldickým problémom sa nechcem a nebudem venovať. Zameriam sa na docenenie významu a jedinečnosti pečatí miest, mestečiek a obcí a svoj názor na ich hodnotu a vypovedaciu schopnosť adresujem potencionálnym autorom jubilejných monografií, ktorí sú aj na našom sympóziu prítomní.

Ostáva naďalej nezvratným faktom, že vznik pôvodného pečatidla nám datuje ukončenie mestotvorného procesu, u obcí datuje vznik kancelárskej praxe v príslušnej lokalite, čo nie je zanedbateľná historická skutočnosť. V živote každej lokality ide o jeden z najvýznamnejších medzníkov v jej dejinnom vývoji. Vo výskume sa stretáme iba s odtlačkami pečatidla, ktoré nie sú vždy zreteľné. Ich vyhodnotením – výtvarným, heraldickým a paleografickým – sme schopní datovať vznik vlastného pečatidla, ktoré môže byť aj o dvesto rokov staršie ako zachovaný odtlačok. Výtvarná analýza renesančnej pečate (napr. gotické prvky v pečatnom poli: mám na mysli renesančný kruhopsis s gotickými prvkami, znak vsadený do gotickej kružby, štíhlosť a esovitý postoj figúry) sú spoľahlivými ukazovateľmi, že máme právo predpokladať gotickú predlohu objaveného renesančného pečatidla a podľa nej datovať vznik kancelárskej činnosti (ak sa jedná o cirkevný motív aj o vznik miestneho kostola) už do obdobia gotiky. Znak v pečatnom poli často poukazuje na zamestnanie miestneho obyvateľstva, ktoré sa zvykne aj meniť a táto zmena sa odráža aj na zmene znaku. Poznám početné pramene, ktorých text kruhopsis podstatne koriguje čas získania jarmočných výsad a teda čas vzniku oppida. Poznám pečate obcí s kruhopsisom oppida, u ktorých sa v historickej literatúre o dosiahnutí postavenia mestečka ani len nepredpokladá (napr. Kamenín v okrese Nové Zámky bolo mestečkom iba podľa pečiatky). Je priam pravidlom, že z monografie sa vôbec nedozvedáme, kedy sa príslušné mestečko stalo opäť obcou. K tomu nám slúžia nápisové pečiatky, ktoré sú heraldikmi i sfragistikmi celkom ignorované. Pritom z hľadiska historického vývinu ide o významný a mnohovravný jav.

Pečať nám značne pomáha pri štúdiu pramenného materiálu k dvom rovnomenným obciam v jednej župe - v rozlišovaní, o ktorej obci je v prameni reč. V Nitrianskej stolici boli dva Lopašovy – jeden v okrese Senica, druhý v okrese Topoľčany. V tej istej stolici bolo dvojito Štitár – jedny v okrese Nitra, druhé v okrese Topoľčany. V Ivanke pri Nitre je materiál k týmto obciam v nejednom fonde uložený spolu. Podobný príklad je Kružlov v Šariši. Jeden je v okrese Bardejov, druhý v okrese Svidník. Lúky v Trenčianskej stolici – jedny v okrese Púchov, druhé v okrese Žilina, dnes súčasť Diviny. Príkladov je i viac. Rozdielny pečaťný znak je na prvý pohľad vodítkom, ktorej rovnomennej obci príslušný dokument patrí.

Pre národnostné pomery v meste či obci má veľkú vypovedaciu schopnosť jazyk kruhopisov. K tejto téme sa dobre dajú využiť dodatočne opravované pečatidlá. Na niektorých je vypílený znak (spravidla uhorský štátny znak u obcí, ktoré boli určitý čas vo vlastníctve eráru), na iných je dodatočne vypílená nemecká (či maďarská) časť kruhopisu. V Novej Vsi nad Váhom je v 19. storočí dodatočne vypílená postava sv. Martina. To všetko je z hľadiska historického dôležitý a málo využívaný fakt.

Je isto zaujímavé, ak niektoré mestá a obce vo svojich úradných pečiatkach za prvej republiky použili slovenský znak napriek tomu, že jestvovalo nariadenie, podľa ktorého sa tento znak mohol používať iba ako časť malého štátneho znaku. Historický znak Slovenska za prvej ČSR používal Cífer, Nitrianske Pravno, Handlová, Tužina i ďalšie.

Tieto príklady uvádzam najmä preto, že každá pečať má väčšiu vypovedaciu schopnosť, ako byť iba inšpiráciou pre mestský či obecný erb.

Naznačená skúsenosť ma vedie k napísaniu práce o mestských a obecných pečatiach na Slovensku, ktorú pripravujem v rámci úlohy zaradenej a podporenej Agentúrou pre podporu výskumu a vývoja. (Prvý zväzok vyšiel v roku 2008.)⁶ Viem si predstaviť, ako budú vyzeráť kritické poznámky k výsledkom môjho výskumu. Podľa môjho presvedčenia však ide predovšetkým o prácu, ktorá poskytuje ďalšiu doslova nekonečnú možnosť na doplňovanie a korigovanie dosiahnutých poznatkov. Ide totiž o materiál s neuveriteľne mnohými možnosťami ďalšieho bádania. Zhrnuté pečate poskytujú pramennú bázu pre všetky historické disciplíny. Pravda, azda najužitočnejšie budú pre využitie v rámci regionálnej historiografie.

---

⁶ NOVÁK, Jozef. *Pečate miest a obcí na Slovensku*. I. zv. A-M. Bratislava : FiF UK v Bratislave, 2008. 720 s.